

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

11

*Egidijus Motieka.
Didysis Vilniaus seimas*

1996

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

LIETUVOS
MOKYKLAI

600

Mykolo Römerio 120-osioms metinėms

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

11

Egidijus Motieka
Didysis Vilniaus seimas

VILNIUS

Saulabrolis

1996

UDK 947.45
Li-191

REDAKCINĖ KOLEGIJA:

Antanas Kulakauskas
Česlovas Laurinavičius
Raimundas Lopata
Rimantas Miknys
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Vladas Sirutavičius
Giedrius Subačius
Antanas Tyla

*Autorius dėkoja Atviros Lietuvos fondui,
Lietuvos istorijos institutui,
Lietuvos Respublikos Seimo Pirmininkui Vytautui Landsbergiui,
Švietimo ir mokslo ministerijai,
prisidėjusiems prie knygos išleidimo.*

© *Egidijus Motieka, 1996*
© *Lietuvos istorijos institutas, 1996*

ISSN 1392-0391
ISBN 9986-814-01-4

TURINYS

PRATARMĖ	7
ĮVADAS	8
I skyrius. LIETUVIŲ SUVAŽIAVIMO ORGANIZAVIMAS	
1. Lietuvos politinė situacija 1905 m. sausio–rugsėjo mėn.	46
2. Lietuvių suvažiavimo idėja ir iniciatyva	60
3. Memorandumas Rusijos vyriausybei	76
4. Lietuvių atstovai VI Rusijos žemietijų suvažiavime	94
5. Lietuvių visuomenės pasirengimas Suvažiavimui	107
II skyrius. SUVAŽIAVIMO DARBAS	
1. Suvažiavimo pradžia	118
2. I ir II posėdžiai: Lietuvos ir Rusijos politinės situacijos bei Lietuvos autonomijos klausimai	138
3. III ir IV posėdžiai: agrarinis ir Lietuvos mokyklų klausimai	158
4. Suvažiavimo nutarimai	174
5. Suvažiavimo dalyvių grupuočių priimti nutarimai	193
III skyrius. SUVAŽIAVIMO PASEKMĖS	
1. Lietuvių ir Lietuvos visuomenė po Suvažiavimo	209
2. Rusijos valdžios požiūris į Suvažiavimą. Represijos	240
BAIGIAMASIS ŽODIS:	
Didžiojo Vilniaus seimo reikšmė	260
PRIEDAI	
Nr. 1 Atsišaukimas į lietuvių tautą	275
Nr. 2 Lietuvių Memorandumas Rusijos Ministrų Tarybos pirmininkui S. Vitei	277
Nr. 3 Odesos lietuvių nutarimai	284
Nr. 4 Lietuvių suvažiavimo Vilniuje programa	287

Nr. 5	LSDP parengta Lietuvių suvažiavimo Vilniuje programa	288
Nr. 6	J. Basanavičiaus kalba pradedant Lietuvių suvažiavimą Vilniuje	290
Nr. 7	Suvalkų gubernijos lietuvių nutarimai	293
Nr. 8	Lietuvos valstiečių sąjungos nutarimai	294
Nr. 9	Lietuvių suvažiavimo Vilniuje nutarimai	297
Nr. 10	Lietuvių suvažiavimo Vilniuje nutarimas dėl lietuvių kalbos Vilniaus vyskupijos bažnyčiose	299
Nr. 11	LSDP sušaukto darbininkų ir valstiečių susirinkimo nutarimai	300
Nr. 12	Krikščionių demokratų nutarimai	306
Nr. 13	Lietuvos mokytojų susivienijimo nutarimai	308
Nr. 14	Tautiškosios lietuvių demokratų partijos Steigiamojo susirinkimo protokolas	311
Nr. 15	Amerikos lietuvių suvažiavimo Filadelfijoje nutarimai	313
	TRUMPINIAI	317
	STRESZCZENIE	318
	SUMMARY	329
	RESUME	342
	ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ	354
	VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ	361

neginčytina, kad abi Lietuvių suvažiavimo rezoliucijos pateiktos kaip viena. Tai buvo užfiksuota ir lenkiškoje bei rusiškoje spaudoje²⁵⁹. Ne veltui dėl to protestavo LSDP ir LDP, palaikiusios glaudžius ryšius su politinėmis jėgomis, telkusiomis lenkiškai kalbančius lietuvius ir Lietuvos lenkus.

5. Suvažiavimo dalyvių grupuočių priimti nutarimai

Lietuvių suvažiavimas Vilniuje paspartino lietuvių politinių grupuočių formavimosi į partijas procesą, o jau anksčiau susikūrusios partijos, atsižvelgdamos į Suvažiavimo nutarimus, siekė pakoreguoti savo veiklos programas. Suvažiavimo metu įvyko LVS Steigiamasis suvažiavimas ir Suvalkų gubernijos lietuvių susirinkimas, o vos jam pasibaigus – LSDP ir krikščionių demokratų susirinkimai, taip pat II LMS suvažiavimas. Šių suvažiavimų bei susirinkimų nutarimai tiesiogiai susiję su Lietuvių suvažiavimu ir jo priimtais nutarimais. Jie savaip papildė Lietuvių suvažiavimo nutarimus, prisidėjo prie jų vykdymo.

Suvalkų gubernijos lietuvių nutarimai*. Suvalkų gubernijos lietuvių susirinkimas įvyko pirmąją Suvažiavimo dieną, tarp I ir II Suvažiavimo posėdžių. Sunku tiksliai pasakyti susirinkimo dalyvių skaičių, tačiau kaip matyti iš aktyvaus suvalkiečių dalyvavimo Lietuvių suvažiavime, jų galėjo būti keli šimtai. Suvalkijoje gana aktyviai veikė LSDP ir LDP, taip pat nemažai prieš Suvažiavimą darbavosi LDP padaliniai – LVS, iš dalies – LMS. Tikėtina, kad susirinkime dalyvavo visų politinių partijų ir grupuočių atstovai. J. Gabrio teigimu, jis buvo labai trumpas ir po „neilgų ginčų kuone vienu balsu priėmė nutarimus“²⁶⁰.

²⁵⁵ Ibidem.

²⁵⁶ Ibidem.

²⁵⁷ Ibidem.

²⁵⁸ D. Staliūnas, Vilniaus vyskupo E. Ropo veiklos pėdsakais (1903–1907), op. cit.

²⁵⁹ Kronika. Wilno, *Kurjer Litewski*, 1905.XI.26(XII.9); Резолюция Литовского съезда, *Сее-ро западное слово*, 1905.XI.25(XII.8), № 2452.

*Žr. priedą Nr. 7.

²⁶⁰ J. Gabrys, „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., 1937, nr. 3, p. 57.

Apie Suvalkų gubernijos klausimo aktualumą jau nemažai kalbėta anksčiau. Suvalkų gubernijos priklausymas Varšuvos generalgubernatorystei (Pavyslio kraštas) komplikavo ir taip gana sudėtingus lietuvių ir lenkų santykius. Savarankiškų etnopolitinių tikslų formulavimas ir siekimas visiškai atsiriboti nuo Lenkijos visuomenės jau savaime reikalavo pasisakyti dėl Suvalkų gubernijos lietuviškumo. Neabejotina, kad šio Suvalkų gubernijos lietuvių susirinkimo ir jo nutarimų²⁶¹ autorius buvo J. Basanavičius. Tai liudija suvalkiečių nutarimų stilius bei jame išdėstyti samprotavimai.

Pirmiausia dėmesį patraukia Suvalkų gubernijos priklausomumo Lietuvai argumentacija: „Suvalkų gubernija istoriškai yra dalimi Didžiosios Lietuvos kunigaikštystės“. Antra, akcentuojama visos Suvalkų gubernijos priklausomybė Lietuvai. Remiamasi tuo, jog „josios gyventojai yra etnografiškai lietuviai“. Jau anksčiau buvome atkreipę dėmesį, kad J. Basanavičiaus koncepcijoje istorinė ir etnografinė argumentacija teritoriniu požiūriu sutampa. Šiuo atveju etnografinis principas „leidžia“ J. Basanavičiui priskirti Lietuvai visą Suvalkų guberniją. Etninis (etnolingvistinis) principas, be abejo, dėl mums suprantamų jau anksčiau išdėstytų priežasčių šito negalėtų garantuoti. J. Basanavičius išlieka nuoseklus: tiek Memorandume, tiek ir Suvalkų gubernijos lietuvių nutarimuose Lietuvai priskiriama visa Suvalkų gubernija. Tačiau svarbiausias principas lieka istorinis. Kaip matome, visos Suvalkų gubernijos priklausomybės Lietuvai reikalavimą, kaip sudėtinę Lietuvos autonomijos klausimo dalį, J. Basanavičius nuosekliai grindžia bendrais Lietuvos valstybingumo atkūrimo principais.

Šie nutarimai buvo aktualūs dar ir tuo, jog Suvažiavimo nutarimuose apie istorinių valstybingumo tradicijų perimamumą iš viso nekalbama. Nors, kaip žinome, Suvalkų gubernijos klausimas Suvažiavimo nutarimuose figūruoja, tačiau reikalaujama prie Lietuvos autonomijos priskirti tik lietuvių apgyventas žemes („Suvalkų gubernijos lietuviai turi būti priskirti prie autonomiškosios Lietuvos“). Suvažiavimo II posėdžio metu J. Jasaičiui perskaičius suvalkiečių nutarimus, Suvažiavimas jiems vieningai pritarė*. Todėl reikėtų manyti, kad jau redakcinėje komisijoje galėjo kilti nesutarimų dėl Suvalkų gubernijos priskyrimo Lietuvos autonomijai principų. Sprendžiant iš atskirų grupuočių programinių nuostatų, susidūrė J. Basanavičiaus ir St. Kairio pozicijos. Kaip galima spręsti iš paties Suvažiavimo nutarimų, LDP ir galbūt LVS šiuo atveju palaikė St. Kairio pusę. Nepaisant to, Suvalkų gubernijos lietuvių susi-

rinkimo nutarimai buvo paskelbti kaip atskiras dokumentas, fiksuojantis istorinių Lietuvos valstybingumo tradicijų gyvybingumą.

Reikėtų pridurti, jog trečiasis ir ketvirtasis Suvalkiečių nutarimų punktai (pvz., trečiasis: „/.../apturėjus Lenkijai savo autonomiją, lietuviai patektų lenkų įtekmės jungan, kuris būtų jiems pavojingesnis už rusų įtekmės jungą /.../“) buvo suformuluoti tiesmukiškai, kurstė atvirą lietuvių ir lenkų priešišumą ir iš esmės disonavo su pirmaisiais dviem nutarimų punktais. Ši istorinė aliuzija į Rusijos bei Lenkijos įtaką Lietuvai buvo gana kategoriška ir neargumentuota.

LVS nutarimai. Aktyvi LVS veikla iki Lietuvių suvažiavimo garantavo ne tik LVS įtakos bei narių daugėjimą, bet ir paties Lietuvių suvažiavimo pasisekimą. Be abejo, tai didelis faktinio LVS vadovo J. Gabrio nuopelnas. Jo vadovaujamas LVS Organizacinis komitetas – L. Gira, D. Alseika, E. Galvanauskas, Pr. Butkus, Pranas Paršaitis, Antanas Paršaitis, V. Strimaitis** – paskutinius LVS Steigiamojo suvažiavimo parengiamuosius darbus atliko pirmąją Lietuvių suvažiavimo dieną. Po Lietuvių suvažiavimo II posėdžio įvyko LVS OK posėdis, kuris pratęstas ankstyvą lapkričio 22 (gruodžio 5) d. rytą. Buvo netgi parengtas LVS Steigiamojo suvažiavimo nutarimų projektas. Suvažiavimas prasidėjo lapkričio 22 (gruodžio 5) d. 9 val. ryto, t. y. prieš Lietuvių suvažiavimo III posėdį²⁶². Tiesa, yra kita nuomonė (P. Ruseckas, E. Galvanauskas)²⁶³, leidžianti manyti, kad suvažiavimas įvyko tarp III ir IV Lietuvių suvažiavimo posėdžių. Tačiau ji nepakankamai argumentuota. P. Ruseckas nei LVS, nei Lietuvių suvažiavimuose apskritai nedalyvavo²⁶⁴, todėl galėjo remtis tik liudininukų pasakojimais. O E. Galvanauskas, teigęs, kad LVS suvažiavimas įvyko Lietuvių suvažiavimo pertraukos

²⁶¹ Suvalkų gubernijos lietuvių nutarimas, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.24(XII.7), nr. 276.

*Pasak J. Gabrio, šie nutarimai tada „nei pastabų, nei protesto nesukėlė“. Tik vėliau, po Suvažiavimo, socialdemokratai ir kairieji demokratai buvo „pradėję protestuoti prieš Suvalkiečių rezoliuciją“ (žr. J. Gabrys, „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, *Naujoji Romuva*, 1937, nr. 3, p. 57). Aišku, jie galėjo guostis tuo, kad Lietuvių suvažiavimo nutarimai iš esmės pakoregavo Suvalkų gubernijos lietuvių nutarimus.

**Visi šie asmenys, išskyrus V. Strimaitį, Suvažiavime buvo išrinkti į LVS CK.

²⁶² L. Gira, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 276; J. Gabrys, „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., 1937, nr. 3, p. 57–58, nr. 7, p. 155; St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 94; M. Römer, *Litwa*, s. 399.

²⁶³ P. Ruseckas, *Didysis Vilniaus Seimas. 1905–1930*, op. cit., p. 36. Iš 1905 metų Ernesto Galvanausko atsiminimų, op. cit., nr. 91.

²⁶⁴ P. Ruseckas, „Iš mano darbų „Lietuvos ūkininke“, *Lietuvos ūkininkas*, 1930.XII.4, nr. 49.

metu, t. y. tarp III ir IV posėdžių, matyt, supainiojo jį su konsultaciniu LVS CK susirinkimu, įvykusi tarp III ir IV Lietuvių suvažiavimo posėdžių. Oficiali Lietuvių suvažiavimo stenograma teigia LVS suvažiavimą įvykus lapkričio 22 d. (s. st.) rytą, o detalus J. Gabrio pasakojimas išsklaido visas abejones²⁶⁵. Šis, rodos, nereikšmingas faktas svarbus tuo, jog gali iš dalies paaiškinti, kodėl Lietuvių suvažiavimo III posėdžio metu ypač aktyvūs buvo valstiečiai. Pasirodo, LVS suvažiavimo metu jie beveik neturėjo progos pasisakyti, nes kalbėjo LVS vadovai.

LVS suvažiavime dalyvavo apie 800–1000 asmenų²⁶⁶, kurių daugumą sudarė Lietuvos kaimo atstovai. Atvyko kai kurie LDP ir LSDP nariai²⁶⁷. Pasak J. Gabrio, Suvažiavime daugiausia teko kalbėti jam, E. Galvanauskui ir D. Alseikai. J. Gabrys aiškino pirmąją LVS programos dalį, E. Galvanauskas ir D. Alseika – antrąją, „tiksliai nurodančią, kokios taktikos turi laikytis kaimiečiai, kad išsilaisvintų nuo rusų jungo“. Žinios apie LVS suvažiavimo eigą labai skurdžios. Galėtume dar pridurti, jog LSDP nariai laikė save stebėtojais ir į polemiką nesikišo, o P. Višinskis pateiktus balsavimui nutarimus prilygino eilinėms proklamacijoms, ir jų sudarytojus pavadino demagogais²⁶⁸. Nepaisant to, LVS nutarimai buvo vieningai priimti.

Daugumos autorių, rašiusių apie LVS suvažiavimą, nuomone, LVS nutarimai²⁶⁹ buvo parengti remiantis Paežerių ir Čipėnų valsčių nutarimais²⁷⁰. Jų autoriai (E. Galvanauskas ir J. Gabrys) tvirtino daugiausia pasinaudoję Čipėnų valsčiaus nutarimais²⁷¹. Iš tiesų, didelė dalis formuluočių atitinka Čipėnų valsčiaus nutarimus. Ruošiant įžanginę nutarimų dalį, taip pat remtasi Paežerių valsčiaus nutarimais ir J. Gabrio parengtais atsišaukimais į Lietuvos valstiečius²⁷².

LVS nutarimų struktūra buvo daug paprastesnė už Lietuvių suvažiavimo rezoliucijas. Nutarimai sudaryti iš dviejų dalių: 1) Įžanga – Lietuvos valstiečių reikalavimų argumentavimas; 2) Lietuvos valstiečių reikalavimai. Pretenduojama išreikšti visų Lietuvos valstiečių siekius. Todėl nutarimai suformuluoti taip, kad būtų nesunkiai suprantami. Priešingai nei Lietuvių suvažiavimo nutarimai, LVS rezoliucijos išreiškė specifinius dalies Lietuvos gyventojų interesus. Pirmojoje nutarimų dalyje gana tiesmukiškai išdėstytos priežastys, verčiančios valstietiją burtis į Sąjungą ir kovoti už Lietuvos autonomiją. Tačiau siekis sukurti Lietuvos autonomiją argumentuojamas ne būtinumu nuversti caro valdžią, kaip trukdančią išreikšti suverenią lietuvių tautos valią, o paprasčiausiai tos valdžios daromomis neteisybėmis. Todėl nenorėtume sutikti su kai kuriais autoriais, vadinančiais LVS nutarimus labai radikaliais²⁷³.

Kitas dalykas, kad LVS rezoliucijos konkretizavo grįžtančių iš Lietuvos suvažiavimo (kartu ir iš LVS suvažiavimo) valstiečių veiksmus kovojant už vietinės valdžios pakeitimą. Jau LVS nutarimų pirmojoje dalyje yra tiesioginė nuoroda į savavališkus veiksmus perimant valdžią valsčiuose („Lyg Seimo sušaukimui patys rūpinsimės savo reikalais ir patys valdysimės“). Nutarimų punktai tik išvardija, kokie konkretūs veiksmai leis tai padaryti: atsisakymas mokėti mokesčius, valsčių valdžios perrinkimas, rusų mokytojų išvaymas ir jų pakeitimas lietuviais, senųjų teismų panaikinimas bei „trečiųjų“ teismų įkūrimas, Rusijos administracijos boikotas ir jos išsiuntimas iš Lietuvos ir kt. Aišku, valstiečių negalėjo nepatenkinti tokia detali ir praktiška veiklos programa. Tačiau nutarimuose net neužsimenama apie centralizuotą vadovavimą šiems pertvarkymams, nekalbama apie veiksmų koordinavimą. Tiesa, po Suvažiavimo J. Gabrys bandė spręsti šią problemą, tačiau jo straipsnis „Lietuvos ūkininke“ pasirodė 10 dienų po Suvažiavimo²⁷⁴ ir nebegalėjo paveikti įvykių kaime. Taigi LVS reikalavimai patenkino valstiečius, tačiau jokia būdu negalėjo patenkinti jų vadovų.

²⁶⁵ Žr. 260 išnašą.

²⁶⁶ J. Gabrys, „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., 1937, nr. 3, p. 57; St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 94; A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 81; P. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, p. 296.

²⁶⁷ M. Römer, *Litwa*, s. 399; F. Bortkevičienė, „Didžiojo Vilniaus Seimo laikų ūpas“, op. cit. ; J. Gabrys, „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., 1937, nr. 3, p. 57–58.

²⁶⁸ M. Römer, *Litwa*, s. 400; J. Gabrys, „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., nr. 3, p. 58.

²⁶⁹ Nutarimai Lietuvos valsčių, op. cit.

²⁷⁰ M. Römer, *Litwa*, s. 399; B-ka M. /M. Biržiška/, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., p. 703; F. Bortkevičienė, „Didžiojo Vilniaus Seimo laikų ūpas“, op. cit.; A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 81–82.

²⁷¹ Iš 1905 metų Ernesto Galvanausko atsiminimų, op. cit., nr. 91; J. Gabrys, „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., 1937, nr. 3, p. 57 (žr. Čipėnų valsčiaus nutarimas, *Vilniaus žinios*, 1905. XI. 20(XII. 3), nr. 273).

²⁷² J. Gabrys, Atsišaukimas į ūkininkus. Ūkininkai!, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.12(25), nr. 266; Atviras laiškas į Veliuoniškius ir kitus Lietuvos sodiečius, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.13(26), nr. 267; Atviras laiškas sodiečiams, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.15(28), nr. 268.

²⁷³ M. Römer, *Litwa*, s. 399–400; F. Bortkevičienė, „Didžiojo Vilniaus Seimo laikų ūpas“, op. cit. ; P. Ruseckas, *Didysis Vilniaus Seimas. 1905–1930*, p. 36; A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 81.

²⁷⁴ J. Gabrys, „Lietuvos Valstiečių Sąjunga“, *Lietuvos ūkininkas*, 1905.XII.1(14), nr. 1, p. 10–11.

Kad nutarimai yra deklaratyvūs ir negarantuoja organizacinių saitų tvirtumo, susigriebta tik po prasidėjusių represijų.

Norėtusi dar atkreipti dėmesį į 8 nutarimų punktą („Ant dvarų neužpuldinėkime, miškų nenaikinkime ir neduokime jų naikinti nei valdžiai, nei ponams“), kuris ne tik demonstravo LVS nutarimų demokratiškumą, bet ir leido tikėti etnopolitnės visų Lietuvos luomų konsolidacijos galimybe. Galbūt tuo būtų galima paaiškinti ir atsisakymą plačiau kalbėti apie žemės reformos būtinumą ir apskritai apie žemės klausimą. LVS vadovai tikėjosi išvengti konflikto su Lietuvos dvarininkais, taip pat stengėsi neakcentuoti skirtumų tarp atskirų valstietijos sluoksnių. Tačiau žemės reformos problemą valstiečiai patys iškėlė tuoj po LVS suvažiavimo prasidėjusio Lietuvių suvažiavimo III posėdžio metu.

Šis faktas dar kartą rodo, kad LVS nutarimai iš esmės buvo politiniai, tačiau orientuoti tik į vietinės valdžios pakeitimą, o ekonominiai ir kultūriniai reikalavimai buvo fragmentiški, subordinuojami politiniams.

Vis dėlto LVS rezoliucijos svariai papildė Lietuvių suvažiavimo nutarimus ir įgalino toliau plėtoti tautinę revoliuciją Lietuvos kaime. Neužmirškime, kad LVS nutarimai buvo priimti dar prieš Lietuvių suvažiavimo nutarimų svarstymą. Lapkričio 22 d. (s. st.) rytą priėmus LVS nutarimus, jie buvo iš karto atspausdinti ir, kaip minėjome anksčiau, tos pačios dienos vakare perskaityti Lietuvių suvažiavimo dalyviams. Šio Suvažiavimo nutarimų redakcinė komisija turėjo atsižvelgti į LVS nutarimus. Todėl Lietuvių suvažiavimo ir LVS rezoliucijų svarbiausi postulatai neprieštaravo vieni kitiems.

LVS nutarimai fiksuoja, jog visi LVS Suvažiavimo dalyviai tampa Sąjungos nariais. Tą patį tvirtina ir J. Gabrys²⁷⁵. Kitur galima atrasti duomenų, tvirtinančių, kad į LVS „užsirašė“ (t. y. įstojo – E. M.) apie 150 asmenų²⁷⁶. Matyt, formaliai LVS nariais buvo pripažinti visi dalyvavę Suvažiavime valstiečiai, o į Sąjungos narių sąrašus įrašyti minėtieji 150.

LVS rezoliucijos buvo atspausdintos kartu su Lietuvių suvažiavimo nutarimais, dalis anksčiau išleistų LVS nutarimų taip pat atspausdinta ir atskirai.

Nevienodi duomenys dėl jų tiražo. Kaip galima spręsti iš J. Gabrio ir J. Jasaičio, organizavusių nutarimų spausdinimą, parodymų, kartu su Lietuvių suvažiavimo rezoliucijomis galėjo būti atspausdinta 26 tūkst. LVS nutarimų²⁷⁷. Juos paskelbė ir „Vilniaus žinios“.

LSDP nutarimai*. LSDP suorganizuotas Vilniaus, Kauno ir Suvalkų gubernijų „darbininkų ir valsčionių“ susirinkimas įvyko tuojau po Lietuvių suvažiavimo – lapkričio 23 (gruodžio 6) d.²⁷⁸ Gali iškilti klausimas – ką reiškė toks skubotas susirinkimas? Pirma, LSDP vadovai, padarę didžiules nuolaidas rengiant Suvažiavimo nutarimus, norėjo patvirtinti socialdemokratines pažiūras atitinkančią veiklos programą. Antra, galvota, jog vos pasibaigus Suvažiavimui, jo dalyviai dar nebus spėję išsivaižinėti. Taip tikėtasi padidinti savo įtaką į Lietuvių suvažiavimą atvykusiems valstiečiams, kurie, grįžę į namus, jau būtų nusiteikę platinėti ne visai socialdemokratų interesus atitikusius Suvažiavimo nutarimus. Tai buvo būtina dar ir dėl to, kad svarbiausias LSDP konkurentas kaime – LVS – savo nutarimus platino kartu su Lietuvių suvažiavimo nutarimais. Vieno iš socialdemokratų tvirtinimu, LSDP būtinai turėjo akcentuoti, kad ji, kaip ir anksčiau, liko savarankiška politinė jėga²⁷⁹.

LSDP suorganizuotame susirinkime dalyvavo apie 150–200 žmonių²⁸⁰. Aišku, toks nedidelis dalyvių skaičius nerodo LSDP įtakos sumenkėjimo. Neužmirškime, kad dauguma Suvažiavimo dalyvių atvyko diena ar keliomis dienomis anksčiau prieš Suvažiavimą, ribotos buvo ir atvykusiųjų lėšos. Tačiau svarbiausia – dalyviai jau buvo gavę instrukcijas, t. y. Lietuvių suvažiavimo ir LVS nutarimus. Todėl, reikia manyti, į LSDP susirinkimą atvyko tik ištikimiausi jos šalininkai.

²⁷⁵ J. Gabrys „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., 1937, nr. 3, p. 58, nr. 7, p. 155.

²⁷⁶ M. Römer, *Litwa*, s. 400; P. Ruseckas, *Didysis Vilniaus Seimas. 1905–1930*, p. 36.

²⁷⁷ J. Jasaitis, „Kaip buvo atspausdinti Didžiojo Seimo nutarimai“, op. cit.; J. Gabrys, „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., 1937, nr. 7, p. 157.

*Žr. priedą Nr. 11.

²⁷⁸ Nutarimai Kauno, Suvalkų ir Vilniaus gubernijos kaimo darbininkų ir valsčionių susirinkimo, sukviesto Lietuvos socialdemokratų Partijos 23 lapkričio Vilniuje, op. cit., p. 1–2.

²⁷⁹ Kunigas ?/, L.S.D. Partijos sušauktojo Vilniuje darbininkų ir valstiečių susirinkimo nutarimai, *Socialdemokratas*, 1925.XII.24, nr. 50(312).

²⁸⁰ Metinės lietuvių suvažiavimo Vilniuje sukaktuvės, *Naujoji gaidynė*, 1906.XI.23(XII.6), nr. 27, p. 17; B-ka M. /M. Biržiška/, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., p. 703; St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 95–96; A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 82–84; P. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, p. 349–350.

Susirinkimui vadovavo, jo rezoliucijas parengė St. Kairys²⁸¹. Tiesa, V. Kapsukas buvo kitos nuomonės ir tvirtino, kad susirinkimą vedė jis²⁸². Vis dėlto prioritetą atiduotume St. Kairiui, kurio įtaka ir populiarumas partijoje 1905 m. pabaigoje labai padidėjo.

Kaip konkreti veiklos programa LSDP nutarimai, be abejo, buvo per platūs. Jie susidėjo iš dviejų dalių: 1) kovos už Lietuvos autonomiją principai, 2) konkreti Lietuvos valsčių pertvarkymo ir funkcionavimo programa.

Pirmoji nutarimų dalis *savo struktūra* labai panaši į Lietuvių suvažiavimo nutarimus: visi trys jos skyriai atitinka Suvažiavimo nutarimų skyrius, tik LSDP programa, kaip minėta, yra kur kas detalesnė. Kad LSDP, rengdama šiuos nutarimus, vadovavosi grynai partiniais interesais, aiškėja jau iš pirmojo skyriaus, kur akcentuojami „darbininkų ir kitų prispaustųjų mažturčių“ interesai bei išreiškiamas siekis, kad būtų „įvestas toks surėdymas, kuris ateityje leistų darbininkams liuosai kovoti už socializmą“. Atitinkamai akcentuojama visų Rusijos „kraštų“ darbininkų vienybė²⁸³.

Antrajame skyriuje patvirtinamos pirmojo skyriaus nuostatos ir išdėstomi Lietuvos autonomijos kūrimo principai. Lietuvos autonomija suvokiama kaip viena iš demokratijos pakopų siekiant sukurti socializmą. Kaip matome, šie LSDP nutarimai nesiskiria nuo kitų 1905 m. LSDP programinių dokumentų, kuriuose Lietuvos valstybingumo sukūrimo problemos subordinuojamos kovos už socializmą siekiams. Ypač pabrėžiama demokratinių rinkimų ir visų Lietuvos tautų lygiateisiškumo reikšmė. Autonomijos ribų klausimas iš esmės nesiskiria nuo Lietuvių suvažiavime priimtos formuluotės. Tačiau labai miglotai apibūdinami autonominės Lietuvos santykiai su kaimyniniais kraštais, nurodant vienintelį vienijimosi su jais principą – lygiateisiškumą („su kaimynais Lietuva turi susidėti kaip lygus su lygiu į vieną žmonių valdomą respubliką“). Be to, nepažymima, ką reiškia „kaimyniniai kraštai“ – ar visas Rusijos imperijos politiškai subrendusias tautas, ar tik kaimynines.

Trečiajame skyriuje išdėstyta veiklos programa kovojant už Lietuvos autonomiją. Ji daug platesnė, radikalesnė už Suvažiavimo ir LVS programas. Atvirai deklaruojamas siekis kardinaliai pertvarkyti Lietuvos vietinės valdžios organus. Tačiau kovoje už Lietuvos autonomiją irgi pabrėžiamas LSDP, kaip vadovaujančios partijos, prioritetas (pirmasis punktas: „platinti tarp žmonių susipratimą, platinant Lietuvos sociald. Partijos raštus, taisant susirinkimus, mitingus ir demonstracijas“). Netgi

numatant kurti valsčiuose revoliucinius komitetus, jie privalo „susižinoti su Lietuvos Socialdem. Partijos Centro Komitetu“. Faktiškai tai reiškė, kad LSDP apsiima vadovauti revoliucijai Lietuvoje. Nors nutarimuose nekalbama apie ginkluotą sukilimą, tačiau kviečiama kaupti ginklus bei ruoštis ginkluotai kovai.

Antroji nutarimų dalis – Lietuvos valsčių pertvarkymo programa – susidėjo iš 8 skyrių ir apėmė kone visus Lietuvos valsčių pertvarkymo bei jų kompetencijos klausimus pereinamuoju laikotarpiu, t. y. iki Lietuvos autonomijos sukūrimo.

LSDP nutarimai buvo konkrečiausia ir radikaliausia iš Suvažiavimo laikotarpiu priimtų programų. Tačiau jau anksčiau buvo minėta, kad nutarimuose net nekalbama apie tai, kas sušauks seimą Vilniuje, apie laikinąsias politines struktūras, galinčias centralizuoti revoliucinę kovą²⁸⁴. Nepaisant nurodytų trūkumų, šie nutarimai galėjo dar labiau aktyvinti tautinę revoliuciją Lietuvos kaime. Tačiau jie nebuvo iš karto po susirinkimo atspausdinti. Nors kiek vėliau nutarimai buvo išleisti 10 tūkst. egz. tiražu²⁸⁵, nepasirūpinta juos išspausdinti periodinėje spaudoje. Todėl LSDP nutarimai Lietuvoje nepaplito kaip Lietuvių suvažiavimo ar LVS nutarimai.

Krikščionių demokratų nutarimai*. Krikščionys demokratai, ypač suaktyvėję 1905 m. spalio-lapkričio mėn., panašiai kaip ir LVS, savo partiją planavo įforminti Lietuvių suvažiavimo dienomis. 1905 m. spalio mėn. įvyko atskiri Vilniaus ir Kauno vyskupijų lietuvių kunigų susirinkimai. Tačiau jau pats Lietuvių suvažiavimo faktas ir kitų politinių grupuočių angažavimasis nulėmė visų trijų vyskupijų (Kauno, Vilniaus ir Seinų) naujosios dvasininkijos kartos bandymus susivienyti. Apie tai

²⁸¹ St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 96.

²⁸² V. Kapsukas, „1905 m. Vilniaus seimas“, op. cit., p. 208.

²⁸³ Žr. 278 išnašą.

²⁸⁴ V. Kapsukas, „1905 m. Vilniaus seimas“, op. cit., p. 205–210; A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 83; J. Zinkus, „Lietuvių suvažiavimas Vilniuje“, in *Tarybų Lietuvos Enciklopedija*, t. 2, p. 559.

²⁸⁵ B-ka M. /M. Biržiška/, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., p. 703.

*Žr. priedą Nr. 12.

atvirai kalbėta kun. P. Vilūno²⁸⁶ ir kun. J. Kuktos²⁸⁷ prieš pat Lietuvių suvažiavimą „Vilniaus žiniuose“ atspausdintose žinutėse. Kun. P. Vilūnas siūlė „susižinijos tarp savęs ir su dvasiškąja vyresnybe“, sušaukti kelios dienos prieš Lietuvių suvažiavimą kunigų susirinkimą, apsvarstyti jame „pamatinius savo programos punktus ir sutaisyti atsakymus į klausimus, kurie bus keliami visuotiniame Lietuvių Susirinkime“. Kun. J. Kukta kvietė visų trijų vyskupijų kunigus susirinkti pas jį į Šv. Mikalojaus bažnyčią 1905.XI.22 (XII.5) d. ir teigė, kad šis susirinkimas įvyks su vyskupo E. von der Ropo žinia.

Krikščionių demokratų programa buvo rengiama 1904–1905 m., o po 1905 m. spalio mėn. įvykusio Rusijos kadetų partijos suvažiavimo buvo šiek tiek perdirbta pagal šiame Suvažiavime patvirtintą kadetų programą*. Sprendžiant iš liudininkų parodymų, krikščionių demokratų programa buvo tobulinama ir 1905 m. lapkričio mėn.²⁸⁸ Matyt, ji buvo dar kartą peržiūrėta, J. Tumui prieš pat Lietuvių suvažiavimą atvykus į Peterburgą²⁸⁹. Parengus programą ir suorganizavus savo šalininkus visoje trijose vyskupijose, krikščionių demokratų vadovai (kunigai Pr. Būčys, J. Tumas, P. Vilūnas, Vl. Mironas, V. Aleksandravičius, A. Civinskas, J. Totoraitis, J. Vyšniauskas, K. Pakalniškis) jau tikėjosi Lietuvių suvažiavime dalyvauti jeigu ne kaip partija, tai kaip stipri politinė grupuotė. Be abejonės, tai pavyko, nes Suvažiavime krikščionys demokratai kone visais klausimais turėjo savo poziciją ir aktyviai ją gynė.

M. Krupavičiaus, K. Šaulio ir V. Brizgio teigimu²⁹⁰, krikščionys demokratai savo programą pateikė Suvažiavimo metu. Pasak K. Šaulio, „programinis lapas buvo dalijamas ir skleidžiamas tarp seimo dalyvių, greta socialdemokratų, liaudininkų /.../ ir kitų srovių programų /.../“ (sunku pasakyti, ar tik LVS, ar kartu LVS ir LDP K. Šaulys vadino liaudininkais – E. M.). Teigiama, kad atvykusius kunigus „organizavo ir kartu su jais posėdžiavo“ J. Tumas²⁹¹. Taigi krikščionys demokratai Lietuvių suvažiavimo metu jau turėjo savo programą ir ja vadovavosi**. Tai buvo rimta atsvara radikaliam lietuvių visuomenės sparnui, garantavusi gana nuosaikius Suvažiavimo nutarimus. Greta programos krikščionys demokratai Suvažiavimo metu bei po jo platino ir savo atsišaukimus²⁹².

Reikia manyti, anksčiau minėtuose krikščionių demokratų posėdžiuose Suvažiavimo metu programos patvirtinimo ir krikščionių demokratų partijos įkūrimo klausimai nesvarstyti paprasčiausiai dėl laiko stokos. Šios problemos buvo gvildenamos jau po Suvažiavimo įvykusiųose krikščionių demokratų susirinkimuose. 1905 m. spaudoje teigiama, kad po Lietuvių suvažiavimo Vilniuje įvyko du kunigų susirinkimai –

1905.XI.23(XII.6) ir XI.24(XII.7)²⁹³. Dabar dėl šių susirinkimų yra susikločiusios dvi nuomonės. A.Gaidys teigia, kad įvyko būtent du – 1905.XI.23(XII.6) ir XI.24(XII.7) susirinkimai²⁹⁴. R. Laukaitytės nuomone, buvo tik vienas susirinkimas – 1905.XI.23(XII.6)²⁹⁵. Sprendžiant iš to, kad 1905.XI.23(XII.6) kunigų nutarimai ir ketinimai įkurti Lietuvių krikščionių demokratų sąjungą buvo išdėstyti Vilniaus vyskupui E. Ropui, galimas daiktas, kad 1905.XI.24(XII.7) įvyko ir antrasis susirinkimas, skirtas neigiamam Vilniaus vyskupo atsakymui dėl LKDS įkūrimo apsarstyti.

²⁸⁶V. P. /P. Vilūnas/, „Iš priežasties būsiančiojo Lietuvių susirinkimo“, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.11(24), nr. 265.

²⁸⁷Ibidem; J. Kukta, „Vilniaus vyskupystės kunigams“, *Vilniaus žinios*, 1906.XI.16(29), nr. 269.

*R. Laukaitytės teigimu, krikščionių demokratų programa buvo rengiama 1905–1906 metais, (žr. R. Laukaitytė, Pirmoji Lietuvos krikščionių demokratų partijos programa, *Lituanistika*, 1993, Nr. 2(14), p. 15–27).

²⁸⁸A. Merkelis, *Juozas Tumas Vaižgantas*, p. 157–158; A. Gaidys, „Lietuvių krikščionių demokratų partijos kūrimosi aplinkybės“, op. cit., p. 147.

²⁸⁹A. Gaidys, ibidem, p. 148; J. Tumo-Vaižganto 1906 m. laiškas A. Kaupui, *Literatūra*, 1988, t. XXX(1), p. 75.

²⁹⁰M. Krupavičius, „Trumpa krikščioniškosios demokratijos istorija“, *Krikščionis demokratas*, 1927, nr. 3/4/5, p. 55–56; K. Šaulys, „Iš atsiminimų apie krikščioniškąją demokratiją Lietuvoje“, op. cit., p. 260; V. Brizgys, „Lietuvių tauta ir krikščioniškoji Lietuva“, op. cit., p. 1.

²⁹¹A. Merkelis, *Juozas Tumas Vaižgantas*, p. 159.

**Matyt, Suvažiavime krikščionių demokratų turėta programa nebuvo visai identiška 1907 m. „Draugijoje“ atspausdintai programai (žr. *Draugija*, 1907, nr. 3). Tačiau tikėtina, kad pagrindiniai šių abiejų programų postulatai sutapo. Tai patvirtintų ir J. Tumo visai atskirai 1905 m. gruodžio (lapkričio?) mėn. parengta programa (J. Tumas, „Lietuvių krikščionių demokratų veiksmas“, *Draugija*, 1907, nr. 3, p. 258–266), kuri iš esmės nesiskyrė nuo minėtos, 1907 m. paskelbtos programos. Tiktai J. Tumo parengta programa labiau akcentavo socialinius momentus, o platinta seimo metu – politinius.

²⁹²J. Totoraitis/, „Pirmas lietuvių seimas Vilniuje“, op. cit., p. 1; J. Tumas, „Lietuvių krikščionių demokratų veiksmas“, op. cit., p. 258; M. Krupavičius, „Krikščioniškoji demokratija Lietuvoje“, op. cit., p. 65–66; A. Gaidys, „Lietuvių krikščionių demokratų partijos kūrimosi aplinkybės“, op. cit., p. 151–152.

²⁹³Atbalsiai Vilniuje, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.26(XII.9), nr. 278; Nutarimas kunigų, susirinkusių lapkričio 23 (gruodžio 6) d. Vilniuje pas kun. Kukta, *Vilniaus žinios*, 1905.XII.20 (1906.I.2), nr. 290.

²⁹⁴A. Gaidys, „Lietuvių krikščionių demokratų partijos kūrimosi aplinkybės“, op. cit., p. 147–148.

²⁹⁵R. Laukaitytė, „Bandymai įkurti Lietuvos krikščionių demokratų partiją 1905–1906 m.“, op. cit., p. 34–35.

Svarbiausias šių kunigų susirinkimų svarstymo objektas buvo partijos įkūrimo ir partijos spaudos organo klausimai²⁹⁶. Abu jie buvo labai glaudžiai susiję, nes sudarytas partijos CK (kunigai J. Tumas, J. Totoraitis ir A. Civinskas) turėjo leisti bendrą visų trijų vyskupijų krikščionių demokratų laikraštį „Žiburys“ ir kartu atlikti tolesnio partijos organizatoriaus funkcijas²⁹⁷. Tačiau, pirma, krikščionių demokratų partijos kūrimo idėjos *tuomet* nepalaikė visų trijų vyskupijų vyresnybė (vyskupų pozicija nebuvo kategoriškai priešiška, tačiau ji visuomet priklausė nuo konkrečios, labai greit besikeičiančios politinės situacijos). Antra, bendro visų trijų vyskupijų organo leidimą sužlugdė Seinų vyskupijos kunigų, vykdyusių vyskupijos valdytojo J. Antanavičiaus instrukcijas, separatistinė pozicija. Kaip paaiškėjo vėliau, tai buvo lemiamas veiksnys, sužlugdęs ir partijos įkūrimo akciją²⁹⁸.

Taigi nors formaliai buvo paskelbta apie LKDS įkūrimą, tolesni organizaciniai žingsniai buvo žengiami labai nedrąsiai. Liko tik vienas oficialus dokumentas apie šiuos krikščionių demokratų susirinkimus. Tai susirinkimo kreipimasis į vyskupą E. Ropą dėl „lietuvių padėjimo Vilniaus vyskupijos bažnyčiose“²⁹⁹, kuris detalizavo Lietuvių suvažiavimo nutarimą dėl Vilniaus vyskupijos bažnyčių. Šiuose nutarimuose reikalaujama išplėsti lietuvių kalbos vartojimą Vilniaus vyskupijoje ir pagerinti lietuvių kunigų veiklos galimybes, suteikiant jiems kai kuriuos postus. Minėtus reikalavimus Vilniaus vyskupas pavadino „teisingais ir vykdytinais“³⁰⁰. Vis dėlto šie kunigų nutarimai neišreiškė svarbiausių krikščionių demokratų nuostatų politiniais, socialiniais, ekonominiais bei kultūriniais klausimais. Kur kas svarbesnis dalykas, kad krikščionims demokratams Suvažiavimo metu pavyko įtvirtinti savo pozicijas ir užimti deramą vietą lietuvių politinėje struktūroje. Bandytas išiforminti partiniu požiūriu dar labiau kėlė jų prestižą.

LMS nutarimai*. Lietuvių mokytojų susivienijimo II suvažiavimas, kaip ir LSDP susirinkimas, įvyko tuoj po Lietuvių suvažiavimo – lapkričio 23–24 (gruodžio 6–7) d.³⁰¹ Lietuvių suvažiavime LMS, būdama daugiau profesinė negu politinė organizacija, negalėjo stipriau pasireikšti. Nepaisant to, jai buvo suteikta galimybė išdėstyti švietimo reformos projektus, kuriems Suvažiavimas vieningai pritarė. Tačiau, vykstant kardinaliems pokyčiams Lietuvos kaime, reikėjo detalizuoti savo programą. Juo labiau, kad pradinių mokyklų „sulietuvinimas“ buvo sudėtinė vietinės valdžios pertvarkymo dalis. Kaip tik todėl LMS nutarimai įgavo politinį pobūdį ir darė tiesioginę įtaką Lietuvos politinei situacijai.

Lietuvių suvažiavimas LMS padėjo pagausinti savo eiles ir peržiūrėti projektus. Lemiamą vaidmenį politizuojant LMS veiklą atliko jos tiesioginiai ryšiai su LDP ir LVS³⁰², o per savo faktinį vadovą Pr. Klimaitį – ir su tautiniais demokratais. LMS Lietuvių suvažiavimo metu bei po jo aktyviai rėmė ir krikščionys demokratai, priėmę net atskirus nutarimus, remiančius LMS Lietuvos švietimo pertvarkymo programą, jos veiksmus Lietuvos kaime³⁰³. Aktyviausi LMS nariai – Pr. Klimaitis, J. Gabrys, O. Pleirytė, A. Rucevičius, M. Palukaitis – palaikė glaudžius santykius su kitomis lietuvių politinėmis grupuotėmis, kai kurie buvo jų nariai.

Savo reikalus LMS pradėjo aptarinėti dar Lietuvių suvažiavimo metu, antrąją Suvažiavimo dieną suorganizavusi atskirą susirinkimą³⁰⁴. LMS II suvažiavimo darbas savo iniciatyvumu nedaug tenusileido Lietuvių suvažiavimo posėdžiams. Daugiausia laiko užėmė pradinį mokyklų laikinosios programos svarstymas. Programa buvo priimta antrąją Suvažiavimo dieną³⁰⁵. Vėliau buvo svarstytos galimybės suaktyvinti LMS veiklą, nubrėžti LMS uždaviniai po Lietuvių suvažiavimo ir taktika

²⁹⁶Ibidem, p. 35–36; A. Gaidys, „Lietuvių krikščionių demokratų partijos kūrimosi aplinkybės“, op. cit., p. 147–148.

²⁹⁷Žr. 296 išnašą.

²⁹⁸R. Laukaitytė, „Bandymai įkurti Lietuvos krikščionių demokratų partiją 1905–1906 m.“, op. cit., p. 35–37; Idem, „Legalios katalikiškos spaudos leidimo pradžia Lietuvoje“, op. cit., p. 243–244.

²⁹⁹Nutarimas kunigų, susirinkusių Lapkričio 23 (Gruodžio 6) d. Vilniuje pas kun. Kuklą, op. cit.

³⁰⁰Pr. Būčys, „Šį tą prisimenant iš Didžiojo Vilniaus Seimo“, op. cit., p. 256.

*Žr. priedą Nr. 13.

³⁰¹Atbalsiai Vilniuje, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.25(XII.8), nr. 277; Mokytojų lietuvių susivienijimo delegatų susivažiavimas, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.26(XII.9), nr. 278; V. Žilėnas, *Dėl lietuviškos mokyklos*, p. 15–24; K. Žukauskas, *Iš Lietuvos mokyklos istorijos*, p. 35–36; M. Römer, *Litwa*, s. 386–387, 423–425 ir kt. veik.

³⁰²F. Bortkevičienė, „Didžiojo Vilniaus Seimo laikų ūpas“, op. cit.

³⁰³Atbalsiai Vilniuje, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.26(XII.9), nr. 278; /J. Totoraitis/, „Pirmas lietuvių seimas Vilniuje“, op. cit., p. 1.

³⁰⁴/L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 275; J. Basanavičius, *Iš Didžiojo Vilniaus Seimo istorijos*, p. 16.

³⁰⁵Mokytojų Lietuvių Susivienijimo delegatų susivažiavimas, op. cit.; Atsišaukimas į sodiečius antrojo Mokytojų Lietuvių Susivienijimo delegatų susivažiavimo Vilniuje, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.29(XII.11), nr. 280.

jiems įgyvendinti. Nutarta padidinti LMS Biuro įgaliojimus bei aktyvumą, toliau „varyti politinę ir profesinę kovą“ ir pan.³⁰⁶

LMS veikla Suvažiavimo laikotarpiu reikšminga tuo, kad buvo orientuojamasi ne tik į vienadienius kovos uždavinius. Neapsiribota formaliu rusiškų mokyklų pertvarkymu į lietuviškas, t. y. viso labo tiktai pakeičiant rusus mokytojus lietuviais. LMS numatyti pertvarkymai buvo kartu ir strateginiai. Tai liudija ne tik prioritetas dėmesys laikinajai pradinį mokyklų programai. Nutarta skubiai rinkti lėšas vadovėlių leidybai ir dėl to kreiptasi pagalbos į Amerikos lietuvių „Tėvynės mylėtojų draugystę“, taip pat – leisti dvisavaitinį laikraštį, skirtą Lietuvos mokytojams³⁰⁷. LMS planavo griežtai centralizuoti savo veiklą, kontroliuoti LMS nutarimų ir kartu Lietuvių suvažiavimo nutarimų dėl mokyklų vykdymą. Todėl 1905 m. gruodžio mėn. pab. buvo ruošiamasi sušaukti III LMS suvažiavimą³⁰⁸.

Po Lietuvių suvažiavimo svarbiausias LMS uždavinys buvo garantuoti kuo greitesnį lietuvių kalbos, kaip dėstomosios pradinį mokyklų kalbos, įvedimą. Apie ketinimus patvirtinti lietuvių kalbą dėstomąją jau buvo kalbama caro administracijos raštuose³⁰⁹. Tačiau biurokratinė Rusijos imperijos švietimo sistema ir įvairios politinės kliūtys galėjo užžesti šio klausimo sprendimą kelerius metus. LMS, remdamasi Vilniaus generalgubernatoriaus raštais, kaip tik ir tikėjosi per kuo trumpesnę laiką kardinaliai pertvarkyti pradinio mokymo sistemą. LMS užduotį lengvino tai, kad šie daliniai švietimo sistemos pertvarkymai galėjo būti įtvirtinti tiek sukūrus Lietuvos autonomiją, tiek ir pralaimėjus tautinei revoliucijai Lietuvoje. Revoliucijai pralaimėjus, ribotos kultūrinės autonomijos sąlygomis šie procesai būtų viso labo tik sulėtėję, o Lietuvos autonomijos sukūrimo atveju pradinį mokyklų pertvarkymas būtų padėjęs pagrindus naujam švietimo ir apskritai kultūrinio vystymo etapui.

LMS suvažiavimas parengė du atskirus atsišaukimus į Lietuvos mokytojus ir valstiečius, kuriuos galima drąsiai pavadinti šio Suvažiavimo nutarimais³¹⁰. Juose remiamasi Lietuvių suvažiavimo nutarimais. Buvo siekiama kaip galima greičiau sugrąžinti mokytojus lietuvius iš kitų Rusijos imperijos gubernijų ir centralizuoti mokytojų paskirstymą po Lietuvos pradinę mokyklas. Atsišaukime į valstiečius skatinama tęsti prievartinius veiksmus Lietuvos kaime „sulietuvinant“ mokyklas ir pateikiama konkreti šių veiksmų programa.

Vis dėlto LMS galimybės buvo ribotos. Konkrečius vietinės valdžios pertvarkymo klausimus sprendė politinės partijos – LSDP ir LDP su LVS. LMS galėjo joms tik talkinti. Tolesnių LMS uždavinių vykdymas

tiesiogiai priklausė nuo besiklostančios politinės situacijos 1905 m. pab.–1906 m. pr.

* * *

LDP ir tautiniai demokratai atskirai jokių nutarimų nepatvirtino. Iš esmės juos patenkino Lietuvių suvažiavimo rezoliucijos. Demokratų interesus išreiškė ir jų autonominio padalinio – LVS, iš dalies ir LMS nutarimai. Tautiniai demokratai tuojau po Suvažiavimo pradėjo organizuotis į partiją. Todėl J. Basanavičiaus straipsnį „Apie įsteigimą tautiškai-demokratiškos lietuvių partijos“, išspausdintą „Vilniaus žiniose“³¹¹, ir Tautiškosios lietuvių demokratų partijos Steigiamojo susirinkimo protokolą³¹²* galima prilyginti programiniams dokumentams.

³⁰⁶ Mokytojų Lietuvių Susivienijimo delegatų susivažiavimas, op. cit.; V. Žilėnas, *Dėl lietuviškos mokyklos*, p. 24–25.

³⁰⁷ Mokytojų Lietuvių Susivienijimo delegatų susivažiavimas, op. cit.

³⁰⁸ Ibidem.

³⁰⁹ Vilniaus, Kauno ir Gardino generalgubernatorius – Žmonių švietimo ministeriui (telegrama), *Vilniaus žinios*, 1905.XI.24(XII.7), nr. 276; Vilniaus, Kauno ir Gardino General-Gubernatoriaus apskelbimas, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.25(XII.8), nr. 277.

³¹⁰ Atsišaukimas į mokytojus Antrojo Mokytojų Lietuvių Susivienijimo delegatų susivažiavimo, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.27(XII.10), nr. 279; Atsišaukimas į sodiečius Antrojo Mokytojų Lietuvių Susivienijimo delegatų susivažiavimo Vilniuje, op. cit.

³¹¹ J. Basanavičius, „Apie įsteigimą tautiškai-demokratiškos lietuvių partijos“, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.27(XII.10), nr. 279.

³¹² Tautiškosios lietuvių demokratų partijos Steigiamojo Susirinkimo protokolai, TLDP dokumentai, p. 180–181.

*Žr. priedą Nr. 14.